

С Т А Н О В И Щ Е

на дисертационен труд на тема

**„ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПРОЯВАТА НА
ГРАЖДАНСКА ПОЗИЦИЯ В РАННОТО И КЪСНО ЮНОШЕСТВО”**

на

ЕЛИЗАВЕТА АНДРЕЕВНА ЕМЕЛЪЯНОВА

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

в област на висше образование

3.2. Психология- Педагогическа и възрастова психология

Представената дисертационна разработка е насочена към изучаването на един особено актуален за съвременното ни обществено развитие проблем, а именно проучването на психологическите аспекти на проява на гражданска позиция в ранното и късното юношество. Трудът е фокусиран върху психологическите фактори, които водят до формирането на обществената активност на личността като определят особеностите на гражданската позиция на човека и формите на нейните прояви. Изтъква се, че „ в руската психологическа наука темата за социалната активност и гражданската позиция е относително нова”. Тук бих искала да коментирам, че по-скоро тази тематика има нови съдържателни аспекти и необходимост от съвременни проучвания, което настоящето развитие на съвременната психологическа наука може да реализира успешно.

В дисертационното проучване се прави опит са задълбочен преглед на социологически и политологически изследвания, както и психологически проблеми на развитието на човека, и в частност, на взаимодействието между човека и обществото в юношеска възраст. Докторантката подчертава, че „всеки от изброените автори разглежда един или друг аспект на това взаимодействие и използва за неговото назоваване определени термини като самоопределение, социална ориентация, идентичност”. Смятам, че тук се пропуска един особено важен за развитието възглед, а именно социалната ситуация на развитието, който респектира изследователите от различни школи и направления.

По-конкретно в първа глава на дисертационното изследване са разгледани възгледите на руските и европейските психолози върху проблемите на гражданската позиция на личността, представен е проблемът за формирането на гражданска позиция в тийнейджърска и юношеска възраст и са очертани тенденциите в развитието на гражданската позиция на съвременните тийнейджъри и юноши, разгледано е мнението на руските и европейските психолози за особеностите на юношеската възраст и проблема за идентичността.

Проблемът за гражданствеността тук е представен в контекста на изследователи като А. С. Макаренко, В. А. Сухомлински, както и формирането на гражданска позиция- методите и начините на нейното формиране (Д. В. Кирилов, Т. И. Кобелева, Н. Ф. Крицкая, Т. А. Михейкина, И. В. Молодцова, Н. В. Попович и др.).

Изтъква се, че „Социално-политическата позиция е резултат от осъзнаването от човека на самия себе си като активен субект, като част от обществото, способен не само да се приспособява или да наблюдава обществото, но и да го изменя, да му влияе със съответното осъзнаване на своята роля, функция и силите на действие”. Това виждане на докторантката е особено родеещо се с концепцията за субектността на С. Л. Рубинщайн, В. И. Слободчиков, Е. Н. Волкова, може би тя споделя тяхното виждане?

В края на тази първа глава Елизавета Емилиянова обобщава теоретичният обзор като го синтезира в осем пункта, което илюстрира уменията ѝ за анализ и генериране на изучените психологически теории и възгледи, при което се акцентира върху ключови възрастови постижения на изследваният период от развитието на човека. Подчертава се, че именно обзорът на литературата свидетелства за това, че на този етап все още не са изучени достатъчно психологическите особености на гражданската позиция на съвременните юноши и девойки, като именно това е предмет на изследването.

Във втора глава на дисертацията са представени и формулирани обекта, целта, задачите, хипотезите и организацията на процедурата на емпиричното изследване. Според представените предмет и обект на проучване препоръчвам оглеждане и коректно формулиране в последващи публикации. Също така по отношение на представените задачи смятам, че биха могли да се представят по-структурирано така, както са представени и изследователските хипотези. Във връзка с така издигнатите шест хипотези бих препоръчала извеждането на една обща такава, която да отразява цялостната гледна точка за психологическото съдържание на гражданската позиция в рамките на изучаваният възрастов период. За реализацията на поставените задачи са

приложени такива методики като „Модели на измерване на гражданствеността: диагностика на гражданската активност“, „Оценка на освободеността от гражданските морални норми“, „Профил на ресурсите на развитие“, „Незавършените изречения“ - модификация на В. Р. Орестова, „Полуструктурирано интервю (съставено от Л. Ф. Обухова)“. Извадката от изследвани лица впечатлява по своя обем, а именно изследвани 729 лица (217 юноши и 512 девойки), представени в три групи.

В третата глава на дисертационната работа са представени резултатите от емпиричното изследване като се изтъква, че във възрастта между 14 – 17 години девойките демонстрират по-високо ниво на развитие на гражданска активност, отколкото юношите. Но с увеличението на възрастта се наблюдават изменения и юношите на възраст 18 – 21 и 22 – 24 години проявяват по-голям интерес към обществения и политическия живот, отколкото девойките. С тези анализи и интерпретация на получените данни се потвърждава първата издигната хипотеза. Следвайки този начин на представяне на получените резултати в съответствие с формулираните хипотези на практика проведеното дисертационно изследване респективно потвърждава втората, третата, четвъртата хипотеза т. е. „при девойките, както и при юношите, с повишаване на възрастта се повишава и статусът на его идентичността“. Петата хипотеза, която по принцип показва, че неравномерността при усвояването от юношите и девойките на различните сфери на самоопределение се изразява в разпределението на статусите на его идентичността в обособените сфери“ като „сравнителният анализ на показателите по различните сфери на его идентичността показва, че преобладаващото болшинство от изследваните лица се намират в статус Мораториум, но се наблюдава неравномерност в развитието им“, с което петата хипотеза на изследването напълно се потвърждава. Относно шестата формулирана хипотеза проучванията също така я потвърждават, че не се наблюдават различия при юношите и девойките по отношение на нивото на сформированост на гражданската активност и нивото на общата его идентичност. **Въпрос: Как детайлизирате различията между гражданска позиция и гражданска активност?**

Резултатите от проведените изследвания дават основание на докторантката да направи извода, че при съвременните юноши и девойки се наблюдава изразеност на всички личностни качества, необходими за формирането на активна гражданска позиция. Наблюдава се значително повишаване на нивото на формиране на

гражданската активност при прехода от късно тинейджърство към юношеска възраст и незначително понижаване на нивото в периода на зрялото юношество. Изтъква се в рамките на направените изводи, че „съществува значителна неравномерност при усвояването от юношите и девойките на различните сфери на самоопределение: Професия, Политика, Приятелство, Любов, Семейство. Най-значими промени при юношите и девойките са в сферите Политика и Приятелство, по-малко са в сферите Професия, Любов, Семейство”.

Определено смятам, че едно синхронизиране между поставени задачи, формулирани хипотези и изведени изводи в крайното представяне в текста на рубриката „обобщения и изводи” биха направили богатата на изследователски масив работа по-убедителна. Препоръчвам горещо това докторантката да реализира в по-нататъшни публикации.

Обръщам внимание на опита за обобщаване, че нивото на „сформираност на гражданската активност частично намира отражение в нивото на личностната его идентичност: на високото ниво на гражданската активност съответства както високо, така и средно ниво на личностната идентичност” като основно, а би било добре да се даде по-широко, по-разгърнато виждане, отразяващо основните изследователски данни, тенденции като например, различните сфери на самоопределеност.

Към представеното за защита дисертационно изследване вече направих редица коментари в хода на неговото разглеждане и оценяване. Бих искала да препоръчам също така избягване употребата на термина „джендър” различия, който придоби доста нееднозначно тълкуване. Препоръчвам по-нататъшно разширяване на интерпретирането на данните от тази впечатляваща извадка. В този смисъл могат да бъдат изведени редица препоръки от практико-психологически характер.

Независимо от направените коментари и препоръки, определено смятам, че работата е едно коректно реализирано дисертационно проучване с данни важни за практиката на психологията и за редица институции, работещи с юноши и девойки в периода на ранното и късно юношество.

В духа на споделеното подкрепям дисертационният труд на ЕЛИЗАВЕТААНДРЕЕВНА ЕМЕЛЪЯНОВА за придобиването на образователната и научна степен „доктор”.

Рецензент:

06 .06. 2019

/ проф. Н. Александрова/

